

ного ставлення до інформації, бути поштовхом до мовотворчості. Орієнтування на сучасну мовну практику школярів може органічно поєднуватися із відтворенням історичної тяглості мовотворчих процесів, проте не в «мертвих» переходах і занепадах звуків чи певних граматичних форм, а в «трудах і днях» реформаторів національних літературних мов.

Вікторія Сичова

ШЕВЧЕНКОВІ ТЕКСТИ І ТЕКСТИ ПРО ШЕВЧЕНКА В ПІДРУЧНИКАХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

В історії кожної нації настає час, коли має з'явитися свій Тарас (з грец. «бунтівник», «здатний до непокори»). До українського народу прийшов Шевченко, коли, здавалося, не було надії на його національне й соціальне визволення. Певної будови...

Минуло 200 років – і Тарас повернувся. Ми інакше сприймаємо сьогодні його пророчі слова, намагаємось по-новому досягнути творчість, розкрити її значення для молодого покоління.

За приклад візьмімо лінійку підручників з української мови для 5-11 класів (автори: зеднати С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова). У цих підручниках чітко простежується текстоцентричний підхід авторів (через цікаво дібраний текстовий матеріал подається вивчення мовної теми). У багатьох текстах – неповторний образ Кобзаря.

Скажімо, в 5-му класі розділ «Орфографія» пропонує подивитися на вже знайомі твори по-

ета під новим кутом зору. Шевченкове слово п'ятикласники аналізують, експериментують з ним. Наприклад, діти мають списати фрагмент із вірша «Мені тринадцятий минало» і вставити пропущені букви (Чергування [o]-[a], [e]-[и], [e]-[і]). Також у поданих афористичних висловах пропонується пояснити чергування голосних в коренях виділених дієслів: *Не **вмирає** душа наша, не **вмирає** воля!* Під час виконання таких завдань школярі не тільки вчать грамотно писати, а й осягають світоглядну позицію Кобзаря. Ще в одній вправі підручника для 5-го класу наведено текст із книги Д. Красицького «Дитинство Тараса». Школярі через вміщені в підручнику тексти знайомляться з малим хлопчиком, який став *Великим країнцем*. Є також завдання дослідницького характеру: пояснити лексичне значення слів *кобзар*, «*Кобзар*», *Кобзар*. У рубриці «І пензлем, і словом» уміщено інформацію про Шевченка-художника. На прикладі картини «Портрет Варі і Василька Репніних» намагаємося пояснити учням, що зображення людей для Шевченка – це не просте копіювання облич, а намагання глибоко проникнути у їхній внутрішній світ, передати настрій, почуття.

У підручнику «Українська мова. 6 клас» (розділ «Морфологія») ускладнюється аналіз текстів Шевченка й про Шевченка. Виконуючи конкретні граматичні завдання, учні водночас дізнаються про Чернечу гору – місце поховання Кобзаря, отримують відомості з історії України. Пор. такі завдання:

Завдання №1

Спишіть текст. Підкресліть головні та другорядні члени речення. Визначте, до якої частини мови вони належать.

Канівські гори... Зачаровано вдивлявся в них Тарас Шевченко, коли плів улітку 1859 року вниз по Дніпру. Його погляд зупинився на Чернечій горі. Саме це місце, де спочив навіки поет, стало святим для всіх українців.

Завдання №2

Прочитайте уривок із поеми Т. Шевченка «Тарасова ніч». Випишіть дієслова, визначте час, число.

*На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі грає,
Кругом хлопці та дівчата –
Як мак процвітає.
Грає кобзар, виспівує,
Вимовля словами,
Як москалі, орда, ляхи,
Бились з козаками;
Як збиралась громадонька
В неділеньку вранці;
Як ховали козаченька
В зеленім байраці.*

Виконання вправ привертає увагу учнів до біографії поета, змісту текстів, підсилює бажання відвідати музей-заповідник Тараса Шевченка в Каневі, щоб наблизитись до чистого джерела нашої національної гідності і врятувати нове покоління від намулу безпам'ятства.

Символічним є текст вправи №1 у підручнику для 7-го класу:

*Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється – ожива,
Як їх почує!.. Знать, од Бога
І голос той і ті слова
Ідуть меж люди.*

На основі розмірковувань, що їх висловив у цих поетичних рядках Шевченко, учні мають написати невеликий твір-роздум про роль мови в житті людини, підтверджуючи думку, що слово – код нації, скарбниця духовності.

У розділі «Зв'язна мова», вивчаючи тему «Складний план власного висловлювання», семикласники розглядають репродукцію картини І. Їжакевича «Тарас-пастух» (1935) до поезії Т. Г. Шевченка «Мені тринадцятий минало», з'ясовують, у чому полягає відмінність настрою, переданого поетом і художником, пишуть складний план власного висловлювання на тему «Мої враження від картини І. Їжакевича і вірша Т. Шевченка». При цьому школярі знайомляться з поняттями «передній план картини», «задній план картини», «зовнішність героя», «краєвид», «загальний настрій картини». І знову новий, креативний погляд на творчість Кобзаря, а ще й можливість порівняти власне життя, захоплення, уподобання, світогляд із почуттями тринадцятилітнього хлопчика-сироти, який став символом волелюбності, патріотизму.

Щоб висловити певну думку, треба знати закони зв'язку слів у реченні. Цього навчає розділ «Синтаксис» у підручнику для 8-го класу. У багатьох рубриках «Запам'ятаймо» цього розділу (сама назва рубрики передбачає уважне ставлення учнів до змісту) міститься мовний матеріал із творів Шевченка. Наприклад, граматичні поняття ілюструються реченнями з поетичних текстів Шевченка: простий присудок – *І забудеться срамотня давня година, і оживе добра слава, слава України*; узгоджене означення – *Ще треті півні не співали*; обставина – *Прилітає зозуленька над нами кувати*; узагальнено-особове речення – *Учітєся, брати мої, думайте, читайте*; безособове речення – *У гаю, гаю вітру немає*; однорідні члени речення – *Місяць пливе оглядати небо, зорі, землю, море*; вставне слово – *Можє, ще раз сонце правди хоч крізь сон побачу*; відокремлена прикладка – *Пишов степом, сіромаха, сльози утирає*.

У підручнику «Українська мова. 8 клас» з'являється нова рубрика «Стиль і синтаксис». Це своєрідна наукова розвідка, спроба ввести учнів у лабораторію письменницького стилю: зняти жирний шрифт

Для кожного мовного стилю характерний свій синтаксис – словосполучення і речення певної будови...

*Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє.*

Синтаксична будова фрази нагадує нам характерний для Шевченкової поезії ритм віршової мови. Непоширені прості речення, об'єднані в складне, мають однаковий порядок слів. Кожне просте речення – це окремих кадр, а нанизування речень

– зміна кінокадрів, що навіюють мрійливий настрій від споглядання краси літнього вечора.

Ознайомивши юних філологів з інструментарієм поетики Шевченка, автори підручника запрошують їх до творчих експериментів.

Ось одне із запропонованих завдань: «Виразно прочитайте вірш Т. Г. Шевченка «Садок вишневий коло хати». Випишіть із кожної частини складних речень підмет і присудок. Яку роль відіграють підмети у цій поезії? А присудки? Усно перебудуйте речення так, щоб у них не було присудків. Як змінилося висловлювання? Відповідь обґрунтуйте».

Підручник для 9-го класу в рубриці «Стиль і синтаксис» подає інформацію про ритмомелодіку Кобзарєвої поезії (поєднання неповних простих речень з однорідними дієслівними присудками, повторами):

*Тече вода в синє море,
Та не витікає;
Шука козак свою долю,
А долі немає.*
(Поезія «Думка»)

*Летим. Дивлюс , аж світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.*
(Поема «Сон»)

У підручниках для старших класів з'являється нова рубрика «Знання за плечима не носити»,

у якій наявний ще один маленький нюанс Шевченкової мови: «В українській класичній літературі часто натрапляємо на прикметники з префіксом **пре-**. Одні з них належать до високих поетичних означень (*прегарний, пречудовий, препишний, преславний, пресвітлий*), яких чимало в художній мові Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, Лесі Українки, І. Франка: *Помолись за мене Богу, мій ти сину, На тій преславній Україні, На тій веселій стороні. – Чи не полегшає мені?* (Тарас Шевченко).

Інші прикметники з префіксом **пре-** належать до розмовних знижених означень (*препаскудний, препаршивий*)».

Уміщений у підручнику для 10-го класу матеріал підтверджує, що талановита людина – талановита у всьому, що Шевченко був цікавим співрозмовником, публічною людиною, життєлюбом.

Фрагмент тексту вправи із розділу «Зв'язна мова»:

...Пантелеймон Куліш 1847 року одружився з поетесою Олександрою Білозерською, відомою під псевдонімом Ганна Барвінок. Боярином на цьому весіллі був Тарас Шевченко. У спогадах нареченого читаємо: «Як же почули Шевченкове співання, ушухли всі так, наче зостався він один під вечірнім небом, викликаючи дівчиноньку свою вірною. Порвалися разом усі розмови й між старими, й між молодими. Посходились з усіх світилиць гості до зали, мов до якої церкви».

Рубрика «Знання за плечима не носити» (11 клас) представляє аналіз поезії «Мені однако-

во...», новий підхід до аналізу (вміння читати між рядків).

Стилістична фігура повтору – *Мені однаково, чи буду я жити в Україні, чи ні; Однаковісінько мені; Мені однаково, чи буде той син молитися, чи ні* – готує читача до кінцевого змістового акорду, у якому навіть різне написання слова «однаково» (разом і окремо з часткою **не**) працює на увиразнення основної ідеї, висловленої як вигук зболеної поетової душі: **Та неоднаково мені; Ох, не однаково мені**. Поет хоче жити в Україні, хоче, щоб його згадували, однак найбільше вболіває за долю Батьківщини.

Сучасна молодь хоче, щоб з нею говорили про справжнього Шевченка без гриму, високопарних фраз. Таку розмову продемонстрував М. Рябчук в есе «Наші кумири» (рубрика «Авторська колонка» газети «По-українськи»). У розмові беруть участь три покоління однієї родини. Для бабусі кумир – Т. Шевченко:

«– Шевченко – це геній, – каже ображено, і її голос починає тремтіти. – Його твори перекладені всіма мовами світу!..»

Для мами – Елтон Джон, для батька – Джон Ленон. А наймолодший представник родини мріє поїхати в Японію на могилу Акутагави.

Текст цього есе вміщено у підручнику «Українська мова. 11 клас» у параграфі «Етика полемічної майстерності». Зауважимо, що підручник був надрукований у 2011 році, а наше суспільство за цей час дуже змінилося. Сучасність нарешті доросла до Шевченка. Доросла не тому, що портрети митця є в громадських приймальнях,

установах, а тому, що сучасні українці, як і геній українського народу, змогли полюбити обкрадену, скривджену, сплюндровану, принижену, але горду і волелюбну Україну.

І є сподівання, що молоде покоління завдяки новому погляду, що едставлений у сучасному шкільному підручнику, інакше сприйматиме образ Великого Українця, вдумливо і без застарілих штампів підходитиме до вивчення його слова, розуміння заповідей.